

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN FİKRÎ DOĞUŞU

STEFANO TAGLIA

ÇEVİREN
SELEN AK

STEFANO TAGLIA

1997 yılında John Cabot University’de lisans, 2000 yılında Middle East Area Study’de yüksek lisans ve 2012 yılında University of London’da doktora eğitimini tamamladı. Modern Ortadoğu, düşünce tarihi, Osmanlı azınlıkları ve modern Türkiye’nin oluşumuna dair çalışmalar yapan Taglia, akademik faaliyetlerine Oriental Institute of the Czech Academy of Science’da devam etmektedir.

Başlıca eserleri: “Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism” (Hakan Yavuz ile birlikte, 2016), “Pragmatism and expediency: Ottoman calculations and the establishment of the Transcaucasian Democratic Federative Republic” (2020), “The Feasibility of Ottomanism as a Nationalist Project: The View of Albanian Young Turk İsmail Kemal” (2016).

SELEN AK

1982’de İstanbul’da doğdu. 2004’te İstanbul Üniversitesi Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktora eğitimini aynı üniversitenin Eskiçağ Tarihi bölümünde tamamladı. 2010 yılından itibaren çeşitli yayınevleri için çeviri yapmaktadır.

Başlıca çevirileri: Malcolm Croft, *İşte Bunlar Hep Mitoloji* (2023), *Tanıdık Şeytan: Bir Adli Psikiyatrinin Notları* (2023), *İşsiz* (2019), *Elizabeth Dönemi Okült Felsefe* (2013), *Emily Meltemgil ve Sirenin Sırrı* (2012).

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
GİRİŞ	
19. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA REFORMU TANIMLAMAK	13
1	
SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE OSMANLI İMPARATORLUĞU	30
2	
GÖÇMEN JÖN TÜRKLER, BASIN VE PARİS ÇEVRESİ	53
3	
AHMET RIZA VE MECHVERET	84
4	
MEHMET SABAHATTİN VE İLM-İ İÇTİMA	122
5	
BİR DÜŞÜNÇENİN SONU: 1902'DE PARİS'TE DÜZENLENEN JÖN TÜRK KONGRESİ	158
SONSÖZ	
JÖN TÜRK ENTELEKTÜELLERİNDEN BAKI KALAN MİRASLAR	201
KAYNAKÇA	220
DİZİN	236

TEŞEKKÜR

Bu kitabın gerçeğe dönüşmesinde birçok kişinin emeği geçti. Hafızam beni yanıltmıyorsa hepsinin adı aşağıda yazılı.

Profesör Benjamin C. Fortna, doktora eğitimim süresince varlığıma katlandı ama hiç sabırsızlık belirtisi göstermedi. Bilakis, başından beri beni destekledi ve cesaretlendirdi. Tezime ilgili kıymetli önerileri ve bir akademisyen olarak verdiği ilham olmasaydı, bu kitaba giden yolum imkânsız olmasa bile çetin olurdu. Tüm akademik ve fikrî yardımlarının yanı sıra Profesör Fortna'nın kaygılandığım anlarda bana aşıladığı sakinlik ve sükûnet çok önemliydi.

Dr. Yorgos Dede'nin Türkçe ve Osmanlıca dersleri ve çalışmam hakkında yaptığı kıymetli yorumlar da öncelikle tezimi bitirmemde, sonrasında da yayınlamamda çok etkili oldu. Jüri üyelerim Prof. Ali Ansari ile Dr. Frederick Anscombe konumdan daha geniş düşünmemi sağlayarak katkı sağladılar.

Princeton Üniversitesi, Firestone Kütüphanesi'ndeki Jön Türk kaynakları arasında aradığımı bulmamı sağlayan Prof. Şükrü Hanioglu'nun yardımları olmasaydı, arşiv araştırmam bu kadar verimli geçmezdi. Aynı kurumda Dr. James W. Weinberger'ın da büyük yardımlarını gördüm. Paris'teki Polis Arşivleri'nin müdürü yeni belge taleplerimi karşılamaya her zaman hazırdı, ilgilendiğim her konuda kendisine başvurabildim. Prof. François Georgeon'la yaptığım gayriresmî bir görüşme, içerik açısından Ahmet Rıza ile pozitivizm arasındaki bağlantıları anlamamda bir dönüm noktası oldu. Ayrıca bölüm taslaklarımın üzerinde etraflıca yorumlar yapan ve bana harika fikirler veren Prof. Palmira Brummett, Dr. Marc Aymes ve Dr. Vangelis Kechriotis'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın ilk taslaklarını okuyup değerlendiren Carherine Cornet, Roland Belgrave ve Dr. Daniel Grey ilginç ve değerli geri bildirimlerde bulunarak tezimi baştan sona gözden geçirdiler. Prof. Eberhard Kienle ise inanılmaz bir özveriyle tezinin son hâlini dikkatlice okuyarak son derece değerli yorumlarda bulundu. Fakat Prof. Kienle çok eskilere dayanan bir dostluk ve destek kaynağı olması açısından da anılmayı hak ediyor. İki yeni meslektaşım Gabriela Özel-Volfova ile Dr. Jan Zouplna da yorumlarda ve önerilerde bulundu. Yalnızca akademik çalışmam için değil, yeni yerimde bana kendimi evimde hissettirmek için de zaman ve emek harcadılar. Bazı çevirilerde bana yardım eden, akşam buluşmalarımızda da tez konum üzerine konuştuğumuz birçok kişiye teşekkür ederim: Nilay Afet Seyranoğlu, Taylan Güngör ve Dr. Yoannis Moutsis. Metnin bazı kısımlarını çevirerek ve yorumlarda bulunarak bana yardım eden Ayşe Ebru Akçasu'ya da son derece müteşekkirim. Ayrıca yazım aşamasının son derece önemli olan o son aylarında bana destek ve sükûnet sağladığı için Çekya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Dr. Ondrej Beranek'e de teşekkür ederim. Gerçekten keskin bir gözlemlerle çalışmamın ilk hâlindeki tutarsızlıkları yakalayan Routledge'ın iki dışarıdan editörüne de teşekkür etmek isterim, bu çalışmamın kitaba dönüşmesinde onların da payı var. Ayrıca Routledge ekibinden Joe Whithin, Ruth Bradley, Kris Wischenkammer ve Kathryn Rylance'a da sabırları ve yardımları için teşekkürler.

Valeria'nın (Mosini) özverisi ve önemli yardımları olmasaydı bu kitap yazılamazdı: Teşekkür ederim!

GİRİŞ

19. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA REFORMU TANIMLAMAK

Çalışmanın Amacı

23 Eylül 1912'de Osmanlı İmparatorluğu'nun en nüfuzlu devlet adamlarından biri olma yolunda ilerleyen Enver¹ adlı genç Osmanlı subayı, Kuzey Afrika'da İtalyanlara karşı savaşırken Avrupa'daki bir arkadaşına şu satırları yazıyordu:

Sizin medeniyetiniz bir zehir ama insanı uyandıran bir zehir.
İnsan bir daha uyumak istemiyor, uyuyamıyor. Gözlerinizi kapatırsanız bu ancak ölmek için olacaktır. Aradaki büyük fark, siz “*erkenntnis*”inizle (idrakinizle) hayatı hafife alı-

¹ Enver Paşa (1881-1922) 1911'de Libya'da İtalyanlarla savaşan Osmanlı güçlerine komuta ettikten sonra, 1912'deki Balkan Savaşları'nın yenilgiyle sonuçlanmasının ardından 1913 yılında Harbiye Nazırlığı'na getirildi. İkinci Balkan Savaşı'nda önemli zaferler kazanan Enver Paşa iki yakın arkadaşı Dâhiliye Nazırı Talat Paşa (1874-1921) ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yla (1872-1922) birlikte üçlü bir yönetim kuracak kadar güçlendi. 1914'te başkomutan oldu ve iki arkadaşıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına öncülük etti. Fakat Enver Paşa'nın askeri becerileri yeterli gelmedi. Ruslar Osmanlı ordusunu Kuzeydoğu Anadolu'da büyük bir yenilgiye uğrattı. Ermenilerle yaşanan çatışmaların ardından, yenilginin kaçınılmaz olduğu da anlaşılınca Enver, Talat ve Cemal Paşalar 2 Kasım 1918'te bir Alman gemisiyle yurtdışına kaçtılar. Ermenilerle çarpışmada en büyük rolü oynayan Talat Paşa, 1921'de Almanya'da Ermeni bir aktivist tarafından öldürüldü. Enver Paşa 1922 Ağustos'unda bir çarpışma sırasında ölümlerken Cemal Paşa aynı yıl Tiflis'te bir başka Ermeni aktivist tarafından öldürüldü. Justin McCarthy Enver Paşa'dan söz ederken biraz zorlama olsa da manidar bir tanımlama yapar: “[Enver Paşa] bir strateji dehası olduğuna inanmıştı oysa aslında bir kovboydu.” (Justin McCarthy, *The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923*, London: Longman, 1997, 359 [Osmanlı Türkleri (1821'den 1923'e), çev. Timur Demirtaş, İstanbul: Tarih & Kuram Yayınevi, 2015].

yorsunuz, hâlbuki bizim “*erkenntnis*”imiz (idrakimiz) olduğunda, hayatı olduğundan fazla zorlaştırıyoruz, özellikle de alıştığımız ilkeleri değiştiresek.²

Enver Paşa’nın dile getirdiği ikilem, Osmanlı reformcularının çok uzun zamandır, en azından Kanuni Sultan Süleyman’ın 16. yüzyıl ortalarındaki saltanatından beri kendilerine sordukları bir soruyu yansıtır:³ “Devlet nasıl kurtarılabilir?” İvedilikle çözülmesi gereken bu mesele, o zamandan beri farklı şekillerde ele alınmış fakat hiçbir zaman 19. yüzyılın son çeyreğindeki kadar radikal bir yaklaşımla karşılaşmamıştır. Enver yukarıdaki satırları yazarken 1902’de Paris’te düzenlenen Birinci Jön Türk Kongresi’nin üzerinden 10 yıl, 1908’de Kanun-i Esasi ’yi yeniden yürürlüğe sokan Jön Türk Devrimi’nin üzerinden ise dört yıl geçmişti. Fakat Enver Paşa’nın ifade ettiği gibi ölmeden gözlerini kapatıp Batı Avrupa uygarlığının etkisini özümseme çözümü henüz son hâlini almamıştı. Ölüm burada kültürel anlamda yok olmayı, toplumun geleneksel özelliklerini yitirmesini veya imparatorluğun siyasi bir varlık olarak çöküşünü niteler.

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı devlet adamları ve entelektüellerinin imparatorluğun kimliğine ilişkin görüşlerini nasıl reform stratejilerine dönüştürdüğü sorusu, “İmparatorluğu kurtarmak için nasıl bir reform yapmalı” sorusunu siyasi eylem bağlamından tarihsel analiz bağlamına kaydırır. Osmanlı İmparatorluğu-Batı ilişkisi meselesiyle bağlantılı olarak, bazı siyasi fikirlerin 19. yüzyıl sonlarında nasıl reform planlarına dönüştüğünü tarihsel bir bağlamda incelemek, bu kitabın araştırma konusunu oluşturur. Tarihçiler Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleşen reform girişimlerindeki Batı etkilerini etraflıca incelemiştir. Bazıları uygulanan reformların görece başarısını modernleşme yanlısı Osmanlıların “Batılılaş-

² *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, der. Şükrü Hanioglu, İstanbul: Derin yayınları, 1989, 188.

³ Bernard Lewis, “Ottoman Observers of Ottoman Decline” *Islamic Studies* 1, no. 1, 1962, 71-87.

ma” düzeyine yorarak reformun Batı kültüründen ne kadar çok şey aldıysa o kadar başarılı ve etkin olduğu sonucuna varmıştır.⁴ Fakat bu söylem “uyum sürecinin kendisinden (ziyade) . . . Batı Avrupa kurumlarının ve tavırlarının benimsenmesini” vurgular.⁵ Daha dengeli bir yaklaşıma göre ise imparatorluğun önemli reformları başka kültürlerden alınmış unsurlar ile yerli unsurların etkileşiminden ve birbirini desteklemesinden doğmuştur. Tanzimat Dönemi’ne giden yolu açan Osmanlı reformunun simgesi, liberal Batı düşüncesine olduğu kadar İslami sosyal adalet ilkelerine de dayanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu bunun tipik bir örneğidir.⁶ Osmanlı toplumunun bazı tabakalarının kültürel anlamda fazlasıyla Batılılaşması da düpedüz taklit değilse bile bir nevi züppelik gözüyle görülerek eleştirilir.⁷ Enver Paşa’nın ikileminin, Osmanlı İmparatorluğu’nun son on yıllarına damgasını vuran gelişmelerin ardındaki (Sonsöz’de gösterildiği gibi güncel tartışmaları da ilgilendiren ve açıklığa kavuşturabilecek) fikrî süreçleri yeniden inşa etmeyi hedefleyen bir tarih yazımı söylemiyle ilgili olduğunu açık bir şekilde anlayabilmek için

⁴ Örneğin bkz. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra: Oxford University Press, 1961 [*Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Babür Tuna, Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2008] ve Ernest E. Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, New York: Russell & Russell, 1970 [*Türkler- 1908 İhtilalinin Doğuşu*, çev. Muhsin Ö. Mengüşoğlu, İstanbul: Pınar Yayıncılık, 2011].

⁵ Benjamin C. Fortna, *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2002, 9-10 [*Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Sıral, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005].

⁶ Örneğin bkz. Butrus Abu Manneh, “The Islamic Roots of the Gülhane Rescript” *Die Welt des Islam* 34 (1994), 173-203 ve Frederick F. Anscombe, “Islam and the Age of Reform” *Past and Present* 208, no.1 (2010), 159-89.

⁷ Örneğin bkz. Nora Şeni, “Fashion and Women’s Clothing in the Satirical Press of Istanbul at the End of the 19th Century”, *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, ed. Şirin Tekeli, Londra: Zed Books, 1995, 25-45 [*1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015] ve François Geogon, “Ottomans and Drinkers: the Consumption of Wine and Alcohol in İstanbul in the 19th Century” der. Eugene Rogan, *Outside In Marginality in the Modern Middle East*, Londra: I.B. Tauris, 2002, 17-18.

her şeyden önce söz konusu sorunun nasıl bir çerçeve içine nakşedildiğini izah etmek gerekir.

İmparatorluğun reform ihtiyacı

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk modern reformlar 18. yüzyıl sonlarında, III. Selim döneminde (1761-1808) askerî alanda yapılan ıslahat girişimleriyle başladı ama bu girişimler tam ve tutarlı olmaktan uzaktı. Reform gayretinin önündeki en büyük engel, Osmanlı İmparatorluğu'nun mahiyetinde gizliydi. O kadar büyük bir etnik, dinî ve kültürel çeşitliliğe sahipti ki örgütlenmesinde tutarlı fikirler ve planlar geliştirmek son derece zordu. 19. yüzyılda II. Mahmut (1803-1839), Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde reform ethosu ivme kazandı; özellikle de imparatorluğun tüm vatandaşlarına bazı temel haklar bağışlayan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun (1839) başlattığı ve vatandaşlarını korumayı artık devletin bir görevi sayan Islahat Fermanı'nın (1856) devam ettirdiği Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) iletişim, eğitim, ordu ve hükümetle ilgili ıslahatlar yapıldı.

Askerî yenilgiler ve Batı'nın giderek artan müdahalesi karşısında imparatorluğun çöküşü daha somut bir tehdit hâlini alınca Avrupa'nın güvenini kazanma hedefi de aciliyet kazandı. Bazı azınlıklar, Batı'nın uzun süredir teşvik ettiği, farklı kimliklere ait dilsel, etnik ve dinî tanımlamaları ön plana çıkaran milliyetçilik söylemini cazip bulmaya ve merkezî yönetimin imparatorluk genelinde dayatmakta ısrar ettiği kimliğe şahsiyetsiz ve gerçek dışı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaya başladı. Ayrıca bazı devlet adamları, ordu mensupları, bürokratlar ve yeni elit kesim, Batı dillerinde daha çok hâkimiyet kazanmaya ve İslamiyet'le çeliştiği iddia edildiğinden o güne dek hiçe sayılan bilimsel konularla ilgilenmeye başlayınca liberal bir felsefi yaklaşım doğdu. Bu felsefi yaklaşım olguculuktan, materyalizmden, sosyal bilimlerin çeşitli dallarından

ama hepsinden çok da ideolojik anlamda bir dönüm noktası kabul edilen Fransız Devrimi'nden etkilenmişti.⁸ Artık entelektüel elitlerin hükümette daha çok temsil edilmek istemesi ve *reaya*, yani “sürü” olarak tanımlanan vatandaşlar için daha fazla hak talep etmesi için şartlar olgunlaşmıştı.

Bu gelişmeler hâlâ bir imparatorluk çerçevesinde yaşamının mümkün ve makul olduğuna inanan bazı Osmanlı vatandaşlarını kendi (kapsayıcı) milliyetçiliklerini aramaya itti. Siyasi bir proto-milliyetçilik projesinde, yani Osmanlı[cı]lık formülünü bulan bu arayış “Eşit haklara sahip, aynı anavatanı paylaşan, devletine ve padişahına sadık bireylerden müteşekkil tek bir Osmanlı milleti kavramını...” yüceltiyordu ve “Osmanlıcılık politikası özellikle gayrimüslim topluluklarda milliyetçiliğin gelişmesini önlemek için geliştirilmişti.”⁹

Osmanlıcılık imparatorluğun (Arnavutları, Arapları, Ermenileri, Bulgarları, Yunanlıları, Kürtleri, Sırları, Suriyelileri ve Türkleri olduğu kadar Müslümanları, Ortodoks Hıristiyanları, Gregoryen Katolik Hıristiyanları, Yahudileri ve diğerlerini de içeren) karışık etnik yapılı ve çok dinli karakterini bütünüyle kabul etme ve bu kabulün imparatorluğu bir arada tutacak bir zamm görevi görmesini sağlama suretiyle dinler ve etnik gruplar arası gerilimi azaltmaya yönelik bir stratejeydi. En azından kısmen gayrimüslim vatandaşlar ile Müslüman vatandaşlar arasındaki eşitsizlikten doğan yerel milliyetçilik hareketlerinin simgelediği ayrılıkçı kuvvetlere set çekecek bir vatanseverlik biçimiydi. Gayrimüslimler gerçekten de ekonomik açıdan değilse bile siyasi açıdan ikinci sınıf vatandaştı.

⁸ Konuyla ilgili bkz. Bernard Lewis, “The Impact of the French Revolution on Turkey” *Cahiers d'Histoire Mondiale* 1, no. 1, 1953, 106 ve Erik J. Zürcher, *The Young Turk Legacy and the National Awakening: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, Londra: I.B. Tauris, 2010 [*Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiyesi'ne Bir Ulusun İnşası: Jön Türk Mirası*, çev. Lütfi Yağcı, İstanbul: Akılçelen Kitaplar, 2015].

⁹ Selçuk Akşin Somel, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Oxford: The Scarecrow Press, 2003, 221 [Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı İmparatorluğu Ansiklopedisi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2014].

I
SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE OSMANLI
İMPARATORLUĞU

Arka plan

Oğuzların Orta Asya'da kurduğu boylar konfederasyonundan ayrılan bir Türk grubu 1299'da Anadolu'nun bir kısmını işgal ederek bağımsız bir beylik kurdu. 150 yıllık bir süre zarfında kuzeye ve güneye yayılarak güçlü bir imparatorluk hâline gelen bu beylik, 1453 yılında Konstantinopolis'i fethederek başkent yaptı. En geniş topraklara sahip olduğu 17. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları Kuzey'den Güney'e Viyana dolaylarından Yemen'e, Batı'dan Doğu'ya ise bugünkü Cezayir'den Irak'a uzanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun "Altın Çağı" olarak görülen ama aynı zamanda zorlukların da başlangıcı olan bu dönem, 1683'teki cüretkâr İkinci Viyana Kuşatması hamlesiyle özdeşleştirilebilir. Yenilginin ardından 1699 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına uymayan ilk barış anlaşması "Karlofça Antlaşması" imzalanınca "en temel şeylerin değiştiği"¹ hissedildi. Osmanlı devlet adamları bu beklenmedik gidişatı geçmişte yaşanan zorluklarla karşılaştırarak bir çözüm bulmaya çalıştı. Durumu düzeltmek için verdikleri tepkiler farklı şekiller aldı. Önce yerel isyancılarla ve Avrupalı işgalcilerle yaşanan çatışmalar nedeniyle bir şekilde kontrolden çıkan toprakları elde tutmak

¹ Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Londra: Arnold, 2001, 9 [Osmanlı'ya Veda: İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları, çev. Mehmet Tuncel, İstanbul: Nesil Yayınları, 2006].

için bir dizi savunma savaşı yapıldı sonra yalnızca savaşla sorunların çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine, daha yapıcı bir tepki verilerek yine çeşitli biçimlerde kendini gösteren ve birkaç aşamada gerçekleşen reform hareketlerine girildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun reform ihtiyacına değinen muhtemelen ilk belge Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı Lütü Paşa'nın 1500'lerde kaleme aldığı *Asafname*'dir.² "İslam literatürünün erken dönemlerden beri sık karşılaşılan bu türde, "nazırları yansıtan bir ayna olmaktan fazlasıdır"³ diye anılan *Asafname*, o güne dek İslam ilkelerine bağlılığından ötürü yıkılma tehlikesinden muaf olduğu düşünülen bir devletin zayıflamasını konu alıyordu. *Asafname*, devlet yönetimine karşı bir eleştiri dalgası doğurdu. Bazıları yönetici elitleri İslam'ın gerçek ilkelerine uymamakla suçlarken bazıları da imparatorluğun hem ideolojik hem siyasi açıdan çağ dışı kalmış esaslara dayandığını ve olumsuz gidişatin ancak modernleşmeyle tersine çevrilebileceği yolunda değerlendirmeler yapıyordu.

Gerçekte siyasi ve ekonomik nedenlerden ötürü Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yayılcı emelleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya imparatorluk sınırları içinde sorun çıkarmak için birtakım yöntemler geliştirmişti. O yöntemlerden biri de bazı etnik ve dinî azınlıklara milliyetçilik eğilimleri aşlamak⁴ ve onları gördükleri aşırı baskıdan veya kötü muameleden kurtarma bahanesiyle reform talebinde bulunmaktı. Büyük Güçler aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik ve dinî unsurlarının haklarını koruma veya imparatorluğu modernleştirme amacıyla reform talep etmiyordu, Osmanlıları eşit statüye sahip ortaklar olarak dünya pazarına sokmak gibi bir

² *Asafname*, Asaf'ın kitabı. Eser adını Eski Ahit'te Kral Süleyman'ın sadık ve dürüst veziri olarak geçen Asaf'tan alır.

³ Lewis, "Ottoman Observers of Ottoman Decline", 71.

⁴ İmparatorluktaki azınlıkların aksine, Türk cemaati milliyetçilik söylemini ancak 20. yüzyıl başlarında kavramlaştırmaya başlamıştır. Örneğin bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.

niyetleri de yoktu. Büyük Devletlerin reform talebi çoğu zaman talepleri karşılanmadığı takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine doğrudan karışma hakkı bulma, bu suretle de ya (özellikle Rusya örneğinde olduğu gibi) toprak kazanımları ya da (Avrupa ülkeleri, özellikle de İngiltere örneğinde olduğu gibi) birtakım ekonomik avantajlar elde etme için bir bahane ibaretti.⁵ Örneğin Rusya, 1770'teki geçici Mora işgali sırasında Yunanistan'da isyanlar çıkarmaya çalışırken 1797'de Bonaparte Fransası generalleri aracılığıyla Yedi Adalar'da bağımsızlık fikrini yayıyordu.⁶ 19. yüzyılda gerçekleşen başka dış kaynaklı ayaklanmalar ve ayrılık hareketleri sonucunda Yunanistan bağımsızlık kazanırken Sırlar 1830'lardan itibaren özerklik talep etmeye başladı, 1848'de isyan eden Eflak ve Boğdan'ın 1859'da özerklik kazanmasının ardından 1861'de Rumenler bağımsızlığına kavuştu. 1870'lerde Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da çıkan ayaklanmalarda ise buraları bir süredir karıştırmaya çalışan Rusya'nın payı bulunduğunu biliyoruz: “. . . Rusya bu ayaklanmanın zeminini 15 yıldır hazırlıyordu.”⁷

18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun belli başlı azınlıklarının neredeyse tamamı Arnavutlar, Araplar, Bulgarlar, Ermeniler, Kürtler, Rumlar, Rumenler ve Sırlar hoşnutsuzluklarını dile getirmiş;⁸ milliyetçiliklerinin doğuşunu dramatik bir gerçeğe dönüştürmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'na meydan okuyarak zaten derinden hissettiği

⁵ İşte o yüzden bir Osmanlı'ya göre imparatorluk reformu dış güçlerin Osmanlı egemenliğine doğrudan müdahale etme bahanesini ortadan kaldıracak bir araç olması nedeniyle son derece önemliydi.

⁶ Ercüment Kuran, *The Impact of the Turkish Elite in the Nineteenth Century, Beginnings of Modernisation in the Middle East*, der. William Polk ve Richard Chambers, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1968, 109.

⁷ Louis Antoine Léouzon Le Duc, *La Turquie est-elle incapable de réformes?*, Paris: E. Dentu, 1876, 7.

⁸ Roderic Davison, “Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response”, *Nationalism in a non National State- the Dissolution of the Ottoman Empire*, der. William Haddad ve William Ochsenwald, Columbus: Ohio State University, 1977, 25-26.